

Asendushoolduselt elluastuvate noorte uuring

Lühikokkuvõtte ja soovitused

Liina Osila, Pirjo Turk, Helen Biin, Magnus Piirits, Kristi Anniste, Märt Masso

Euroopa Liit
Euroopa Sotsiaalfond

Eesti tuleviku heaks

2016

Lapse loomulik kasvu- ja arengukeskkond on perekond, kus laps omandab iseseisvaks eluks vajalikud oskused ning mis pakub probleemide tekkides lapsele tuge. Asendushooldus on loodud vanemliku hoolitsuseta jäänud või väga rasketes tingimustes kasvavatele lastele ja noortele, et pakkuda neile paremat kasvu- ja arengukeskkonda ning tagada neile hea ettevalmistus iseseisvaks täiskasvanueluks. Kui tavalises peres kasvava noore iseseisvumine ja ellu astumine toimub üldjuhul järk-järgult pere toel, siis asendushoolduselt ellu astuval noorel tuleb iseseisvalt hakkama saada kohe pärast täisealiseks saamist või edasiõppimise korral veidi vanemana õpingute lõpetamise järgselt. Eestis on asendushoolduse vormideks perekonnas hooldamine, eestkostja pere ja uude perre lapsendamine (perepõhised) ning asenduskoduteenus (asutuse põhine, kus samuti püütakse luua pere sarnane keskkond). Antud uuringu sihtrühm on just asenduskoduteenuselt ja perekonnas hooldamiselt (raportis kasutatud samas tähenduses ka mõistet *kasupered*) elluastuvad ja elluastunud noored. Uuringu eesmärk on teada saada, kuidas on toime tulnud iseseisvas elus asenduskodu teenuselt ja kasuperedest ellu astunud noored; milline on asenduskodu teenuselt ja kasuperedest peatselt ellu astuvate noorte valmisolek iseseisvaks toimetulekuks ja kuidas tuleks ette valmistada ja toetada asendushooldusel ning asendushoolduselt iseseisvasse ellu astunud noori, et tagada nende edukas toimetulek hilisemas elus.

Teiste riikide uuringutes on leitud, et asendushoolduselt ellu astuval noortel võivad olla mõningatel juhtudel puudulikud sotsiaalsed ja igapäevaelu oskused. Näiteks võib neil olla keskmisest madalam enesehinnang ja mõningal juhul vähene vastutusvõime, madalam haridustase või katkenud haridustee. Tihtipeale on asendushoolduselt sirgunud noored olnud sunnitud elatise teenimiseks võtma vastu ilma oskusteta madalapalgalisi ja väheste arenemisvõimalustega töökohti, mistõttu võivad nad olla sagedamini majanduslikult vähekindlustatud või neil võib olla suurem risk sattuda vaesusesse ja sellest tingitult võib neil olla ka suurem vajadus saada sotsiaaltoetuseid. On täheldatud ka, et asenduskodudes kasvanud noored võivad saada keskmiselt varasemas eas lapsevanemateks, puutuda mõningal juhul rohkem kokku ebaseadusliku tegevusega, kogeda sagedamini probleeme elukoha leidmise ja puutuda kokku kodutusega ning vaimse ja füüsilise tervise probleemidega.

Seni ei ole Eestis laiemalt uuritud, kuidas asendushoolduselt sh erinevate asendushooldusvormidest ellu astuvad noored on iseseisvaks eluks valmis ja millist tuge nad on saanud selleks. Samuti pole tagasisaatavalt jälgitud, kuidas on asendushoolduselt lahkunud oma eluga toime tulnud.

Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks koostati kirjanduse ülevaade, analüüsi erinevate registrite andmeid, viidi läbi ankeetküsitlus asenduskodudest- ja kasuperedest peatselt elluastuvate noorte seas. Kvantitatiivsete uurimismeetodite kõrval kasutati ka kvalitatiivseid uurimismeetodeid ning viidi läbi individuaalsed intervjuud asendushooldusteenuselt peatselt elluastuvate noortega ja samuti juba asendushooldusteenuselt lahkunud noortega. Lisaks teostati fookusrühma intervjuud asenduskodu töötajate ja kasuvanematega.

Uuringust selgus, et asenduskodudest elluastuvate noorte hinnang oma valmisolekule iseseisvalt hakkama saada on üpris hea, eelkõige just igapäevaste oskuste (nt majapidamistööd, söögi tegemine, jne) osas. Oli ka oskusi, millega noored ei saagi olla kokku puutunud enne täisealiseks saamist ja mille puhul noored end enesekindlalt ei tunne (nt valimas käimine). Samas selgus, et sageli ei pruugi noored osata oma oskusi ja teadmisi enne reaalset üksi elamist hinnata ning vajakajäämised võivad ilmnedas alles hiljem, iseseisva elu esimestes etappides. Noorte oskused võivad varieeruda ka vastavalt sellele, millisest asenduskodust noor pärit on ning sellest, kuivõrd nõudlikud on asenduskodu kasvatajad või perevanemad. Olulist rolli võib mängida ka see, kui palju on kasvatajal või perevanemal

lapsi, kelle eest vastutada¹. Individuaalsemat lähenemist lapsele eluks vajalike oskuste edasi andmisel soodustab väiksem kollektiiv, mis võimaldab kasvatajal või perevanemal rohkem aega ja tähelepanu lapsele pühendada.

Eduka iseseisvumise üks oluline tegur on eriala omandamine ja põhi- või keskkharidusest kõrgem haridustase. Uuringu tulemused näitasid aga, et tihtipeale piirduvad asenduskodu noorte ambitsioonid pigem keskkhariduse taseme omandamisega ning kõrghariduseni ulatuvaid eesmärke on vähestel. Teiste riikide kogemuse põhjal on leitud, et asendushooldusel olnud noored suunatakse valima pigem kutseharidust ja vähem populaarne on akadeemiline suund. Kirjanduses on selle põhjuseks toodud iseseisva majandusliku toimetuleku kaalutlus, mida peetakse kutsehariduses tugevamaks kui akadeemilises hariduses. Kutsehariduse eelistamist kinnitasid ka siinse uuringu tulemused. Samuti näitasid tulemused, et asendushoolduse noored jõuavad harvem kõrghariduse tasemeni võrreldes tavanooortega. Uuringust ilmnes ka, et haridusest väljalangejate hulgas on rohkem just asenduskodu noori ja perekonnas hooldamisel olevad noored ei erine statistiliselt oluliselt tavalistest noortest. Kuivõrd perekonnas hooldamisel olevate noorte eest makstakse toetust maksimaalselt 19-elu-aastani ehk kuni kutse- või keskkhariduse lõpetamiseni, on need noored kogenud raskusi just töö- ja õppimise ühitamisega, kuna pärast toetuse lõppemist tuleb end sageli ise ära elatada. Kuigi asenduskodude noortel on võimalus elada asenduskodus kuni kõrghariduse omandamiseni, puudub asenduskodu noortel võimalus kooli vahetada või näiteks võtta vahe-aasta nagu paljud tavanooored teevad. Seega võivad asenduskodude noored seista silmitsi samasuguste probleemidega nagu perekonnas hooldamisel noored, juhul kui nad on ajutiselt õpingud katkestanud ja soovivad oma haridusteed jätkata hiljem ehk pärast asenduskodust lahkumist. Kokkuvõttes võib uuringu põhjal näha nelja peamist mõjutajat, mis võivad olla asendushoolduse noorte keskmiselt madalama haridustaseme põhjustajateks. Need on: lüngad haridustees (sh õpingute katkestused erinevas kooliastmes); raskused katkenud haridustee jätkamisel (sh raskused töö ja õppimise ühitamisega); noorte madalamad hariduslikud ambitsioonid ja suhteliselt madal teadlikkus asendushoolduse noortele suunatud toetusvõimalustest.

Asendushoolduse noortele on iseseisvasse ellu astudes äärmiselt oluline ka see, et neil oleks olemas eluase ja töökoht. Iga kolmas noor loodab eluaseme saada kohaliku omavalitsuse kaudu (nagu ka seadus ette näeb), kuid vaid vähesed sooviksid minna oma päritolu kohalikku omavalitsusse elama. Lisaks sellele, et noored ei soovi tihtipeale registrijärgsesse KOVi elama minna, pidasid juba elluastunud noored probleemiks ka seda, milliseid elamistingimusi KOVid iseseisvuvatele noortele pakuvad. Näiteks oli mõningate KOV-ide poolt pakutud noortele elamispinda sotsiaalmajas, kus nad oleksid ümbritsetud nii-öelda elu hammasrataste vahele jäänud inimestest või kus olid äärmiselt kehvad elamistingimused (nt korter ilma kanalisatsioonita). Samuti ei olnud päritolu linnades või valdades tihtipeale võimalik leida sobivat tööd, mis on aga asendushoolduse noorele elukoha valikul väga oluline tegur. Ka asenduskodust peatselt elluastuvad noored pidasid elukoha valikul kõige tähtsamaks töökoha olemasolu.

Peatudes töökoha teemal, selgus uuringust, et noored hindavad oma teadmisi töö leidmiseks üldiselt piisavateks. Samuti on enamusel asenduskodust peatselt elluastuval noorel juba mingisugune töö- või praktikakogemus. Noorte õigusteadlikkus tööga seotud küsimustes on aga pigem madal.

---

¹ Sotsiaalhoolekandeseaduse kohaselt võib asenduskoduperes olla kuni 8 last kui on vahetustega kasvatajate süsteem. Perevanematega asenduskodu peredes võib elada kuni 6 last. Kuni 2010. aastani võis ühes asenduskoduperes elada kuni 10 last. Alates 2020 peaks rakenduma kõigile asenduskoduperedele 6 lapse piirarv.

Ka sotsiaalsed oskused omavad suurt tähtsust edukal iseseisvumisel. Nii asenduskodudest peatselt elluastuvad noored kui ka juba ellu astunud noored pidasid oma läbisaamist teiste inimestega üldiselt heaks. Noored tõdesid, et neil on olemas lähedane sõber, kes on nende jaoks alati olemas ning kellega saab jagada oma rõõme ja muresid. Inimesena, kellelt mure korral nõu küsida, nimetasid juba iseseisvunud noored sageli kasvatajat või kasuvanemat, kuid välja toodi ka bioloogilisi õdesid ja vendasid või sõpru. Äramärkimist vajab aga asjaolu, et nii nagu peatselt elluastuvad noored, tunnistasid ka asendushoolduselt juba ellu astunud noored, et neil on raske kelleltki abi paluda, kuna nad usaldavad vaid iseennast. Iseseisva elu alustamisel (aga ka muudel eluetappidel) on kõrvaline toetus ja abi sageli hädavajalikud. Asendushoolduselt elluastuvatel noortel ei pruugi olla nõ loomulikku nõustamist ja tuge ümbritseva perekonna näol ning kui noorte endi hoiakud pärsivad abi ja nõu küsimist, siis on kergem tekkima olukord, kus noored edukaks hakkamasaamiseks vajalikku nõu ja tuge ei saa.

Uuringust selgus, et peatselt elluastuvate noorte teadmised rahaga ümberkäimisest ning planeerimisest on madalad, sest nende peamine kogemus rahaga ümberkäimisel on läbi taskuraha kasutamise. Sageli on see aga liiga pisike väljaminekute planeerimise ja rahaga ümberkäimise oskuse harjutamiseks, mis on iseseisvalt elades üks äärmiselt vajalikke oskusi. Seda, et vähene kokkupuude isemajandamisega võib tekitada raskusi iseseisvas elus hakkama saamisel, tõdesid ka juba iseseisvunud noored, olles seda meelt, et parim rahaga ümberkäimise kogemus tuleb läbi tööga teenitud suuremate rahasummade planeerimise või läbi iseseisvalt hakkamasaamise harjutamise (nt õpingute ajal ühiselamus elades).

Kuigi iseseisva elu alguses on asendushooldusel olnud noortele esimeste suuremate väljaminekute katmiseks ette nähtud ühekordne elluastumistoetus (2016. aastal 383,6 eurot), selgus uuringust, et toetuse praegused reeglid piiravad tihtipeale toetuse taotlemist. Eelkõige tuleneb see asjaolust, et elluastumistoetuse taotlemine eeldab sissekirjutust uude elukohta, mida aga noortel sageli pole just seetõttu, et neil pole raha eluaseme üürimiseks. Samuti selgus, et toetuse suurus on ebapiisav, mistõttu ei toeta see olulisel määral iseseisvumisega seotud kulude kandmist ning ka noorte teadlikkus toetuse saamise ja tingimuste kohta on väheldane.

Uuringu tulemustest lähtuvalt esitame asendushoolduselt elluastuvate noorte edukaks iseseisvaks eluks ettevalmistamiseks ja toetamiseks järgnevad soovitusel:

Kuidas asendushoolduse ajal tagada parem ettevalmistus noortele?

- Noorte iseseisva elu paremaks planeerimiseks tuleks põhjalikumalt rakendada juhtumiplaani võimalusi. Juhtumiplaan on dokument, mille koostamise eest vastutab elukohajärgne sotsiaal- või lastekaitsetöötaja ning mis kirjeldab, millist abi ja tuge noor vajab. Juhtumiplaan ja sellega kaasnev tegevuskava peaks olema võimalikult individist lähtuv ning selle koostamisse peaks lastekaitsetöötaja kaasama noorele lähedalseisvaid isikuid (perevanemad, kasvatajad, õpetajad, jne) ja kindlasti ka noore enda. Juhtumiplaan peaks sisaldama ka detailset tegevusplaani iseseisvasse ellu astumiseks (prognoositav vanus iseseisvumiseks, töö ja eluaseme leidmise võimalused, vajalikud järelhooldusteenused jne). Samuti tuleks tõhustada järelvalvet, et tagada seaduse täitmise kohaselt noore ja temale lähedalseisvate inimeste kaasamine juhtumiplaani koostamisse.
- Paremaks noore ettevalmistamiseks iseseisvas elus tuleks jälgida kõikide asenduskodude töökorralduses, et noored oleks kaasatud (kas pealtvaatajana või abistajana) ka sellistesse igapäevatoimingutesse, mille tegemine otseselt noorte endi poolt on seadusega piiratud (nt lambi purni vahetamine, akende pesu, tualettruumi puhastamine).

- Noorte rahaga ümberkäimise kogemuse parandamiseks, on soovitatav asenduskodu töötajate poolne noore süsteemne ettevalmistus raha-asjade planeerimisel (näiteks koos noortega vajalike sisseostude kavandamine ja tegemine). Muuhulgas juhtumiplaani tegevuskavas noore rahakasutuse planeerimine nii, et see toetaks tema iseseisvasse ellu astumist.
- Seksuaalkäitumise ja HIV-ennetuse alase teadmise tõstmiseks asenduskodu noorte seas, tuleks ühtlustada asenduskodude töötajate hoiakuid, teadmisi ja praktikat, sh kuidas neist teemadest rääkida ja millised sisekorra eeskirjad asenduskodudes seada.
- Tagamaks asendushoolduselt iseseisvuvate noorte parem vaimne valmisolek iseseisvaks toimetulekuks on vajalik tõhustada professionaalse abi kättesaadavust. Selleks on vajalik koolituste korraldamine, et tõsta asenduskodutöötajate ja kasuvanemate esmatasandi kompetentsi psühholoogia vallas. Teisalt on oluline ka vanemliku hooleta laste spetsiifikaga kursis olevate psühholoogide/psühhiaatrite koolitamine ja vajadusel vastava spetsialisti poole suunamine, et tagada sügavamate psühholoogiliste traumadega lastele ja noortele asjakohane psühholoogi või psühhiaatri abi.
- Korraldada karjäärinõustamise infopäevi või koolitusi ka asenduskodu kasvatajatele ja kasuvanematele kui noorte suunajatele.
- Tähelepanu pöörata karjäärinõustamise ja –info (sh erinevate toetuste ja stipendiumite olemasolu ja kasutusvõimalused) noortele edastamise õigele ajastamisele lähtuvalt konkreetse noore vajadusest.
- Leida selged sekkumismehhanismid, mis aitavad koolist väljalangevust ennetada ning haridusteed ka kuni kõrghariduse tasemeni jätkata. S.h teadlikult suunata asendushoolduse noori vastavalt vajadusele nn tasandusmoodulitesse, mis aitavad vajalikke lünki teadmistes täita, et oleks võimalik järgmisel õppetasel õpinguid jätkata.
- Tagamaks kõigile asenduskodu kasvandikele ühetaolised teenused ja ligipääsu nendele, on oluline, et asenduskodul oleks kokkulepitud roll noore suunamisel karjäärinõustamisele, Töötukassa nõustamisele jm vajalikele nõustamisteenustele, talle töötamisvõimaluste leidmisel jne.
- Asendushooldusel noorte sotsiaalse võrgustiku loomise ja hoidmise toetamiseks oleks oluline asenduskodude perevanemate/kasvatajate ja ka kasuperede vanemate koolituses käsitleda põhjalikult suhtlemist eelkõige bioloogiliste vanemate ja õdede-vendadega, kuid ka teiste sugulaste või sõpradega kui olulist teemat noore identiteedi kujunemisel ja iseseisva toimetuleku toetamisel. Sealjuures on vajalik lähtuvalt sihtrühma keerukusest anda näpunäiteid, kuidas erinevate suhete korral bioloogiliste vanematega seda suhtlust säilitada.

Kuidas korraldada sujuvam elluastumine?

- Üle-eestiliselt tuleks juurutada noortekodude süsteemi, kus noortel oleks võimalik nii-öelda pool-iseisvat elamist kogeda. Aeg, mil noor võiks siirduda noortekodusse, tuleks paika panna juhtumiplaani tegevuskava koostamisel.

- Eluaseme leidmisel võiks kaaluda järelhooldusteenuste pakkumise koordineerimist riiklikul tasandil (näiteks eluaseme pakkumiseks vajaliku vajaduspõhise toetuse maksmise Sotsiaalkindlustusameti poolt).
- Elluastumistoetusele leida täpsem eesmärk ja määratleda, millistele noortele, milliste, iseseisvasse ellu astumisega seotud riskide ületamiseks ja kulutuste tegemiseks antud toetus on mõeldud ning kujundada toetuse maksmise tingimused sellest lähtuvalt.
- Ühtlustada asendushooldusvormide lõikes teenusel olemise tingimusi noortele nii, et asenduskodudes ja perekonnas hooldamisel olevatele noortele oleks võrdsetel alustel tagatud nii õpingute jätkamine kui ka sujuv elluastumine.
- Kaasata professionaalne tugiisik noore elluastumise ettevalmistusse juba enne noore iseseisvumist, et luua vastastikune usaldus. Asendushoolduse noortele, kes on vahetult enne iseseisvumist saanud lapsevanemateks, tuleks alati tagada professionaalse tugiisiku teenus (kes on saanud ka ettevalmistuse toetada noort lapsevanemat). Samuti tuleks pakkuda noorele lapsevanemale vanemahariduse koolitust.
- Ka kasuperede vanematel ja asenduskodu kasvatajatel võiks olla võimalus olla oma asenduskodu noore / kasunoore tugiisik ning läbida selleks professionaalse tugiisiku koolitus. Seda aga vaid juhul, kui lastekaitsetöötaja hindab, et selline variant oleks noore jaoks parim. Oluline sellise otsuse puhul on ka see, et kasuvanem või asenduskodu kasvataja vastaks tugiisiku nõuetele ja noore vajadustele ning tal oleks ka (ajaline) võimalus ja valmisolek noort toetada.

Lisaks soovitame järjepidevalt monitoorida arenguid asendushoolduses sh iga 5 aasta tagant läbi viia kordusuuring, millega mõõdetakse asendushooldusteenuse kvaliteeti, tugimeetmeid ja asenduskodudest pärit noorte toimetulekut.